

Nyárády R. Károly: Erdély népesedéstörténete.

Eötvös Loránd Tudományegyetem. Központi Statisztikai Hivatal Levéltára.

Budapest, 2003. 672. old.

Megjelent: Statisztikai Szemle, LXXXII. 2004. 5. sz. 520–523. p.

A Központi Statisztikai Hivatal Levéltára és az Eötvös Loránd Tudományegyetem Román Filológia Tanszékének közös sorozatában (*Transilvania varietas*) nemrég jelent meg az *Erdély népesedéstörténete* című, Nyárády R. Károly munkásságát feltáró, terjedelmében is tekintélyes kötet. Hasznos lehet mindazok számára, akik a népesedéstörténet, a nemzetiségstatisztika, vagy – tágabb értelemben – a határon túli magyar közösségek történetének kérdései iránt érdeklődnek.

A következőkben a megjelenés körülményeiről, a kötet szerkezetéről és tartalmáról próbálunk képet nyújtani az olvasónak.

A szakmabeliek számára nem szükséges bemutatni Nyárády R. Károlyt. Amennyiben mégis rágaskodnánk bármiféle besoroláshoz a szerző munkásságát illetően, akkor talán legkézenfekvőbb Szarka László történész véleményére hivatkozni, hiszen néhány éve, ő tett kísérletet a „kárpát-medencei magyar kisebbségi közösségek demográfiai fejlődésével kapcsolatos munkákat jellemző beszédmodok” osztályozására (Szarka [2001]). Szarka László, többek között Nyárády R. Károly munkáit is azon elemzésekhez sorolta, amelyekre „...az aprólékos adatgyűjtés és gondosan alapos, kritikusan mérlegelő statisztikai elemzés kutatói attitűdje...” jellemző. Véleménye szerint, „...ennek a kutatói magatartásnak köszönhetjük, hogy a korabeli hivatalos feldolgozások, népszámlálási kiadványok mellett elmélyült elemzések, pótlólagos adatközlések alapozták meg az 1970–1980-as évektől ismét feléledő kutatásokat, és a KSH-hoz tartozó kutatóhelyeken, valamint több más intézményben, személyes műhelyben is elkezdődhetett a demográfiai adatbázisok kialakítása és a szomszéd országok népszámlálási forrásainak módszeres feltárása, közreadása, elemzése” (Szarka [2001] 343 old.).

Az itt bemutatott könyv, az eddig csak töredékeiben ismert népesedéstörténeti munkásság megjelenítéseként is értékelhető, és, mint ilyen, egyben jelentős szerkesztői munkát tükröz. Ugyanis Nyárády R. Károly fennmaradt kéziratok hagyatékából hosszas „leletmentéshez hasonlítható folyamat” és szerkesztői munka eredményeként jött létre az életművet reprezentáló kiadvány. Csak röviden említhetjük meg, hogy 1998 tavaszán, az akkor még életben levő Nyárády R. Károly (szül. Ruszthi Károly 1907–2000) kéziratok hagyatékát a vele jó barátságban levő Varga E. Árpádra bízta, aki a szerző halála után gondoskodott az életmű közgyűjteményben (Központi Statisztikai Hivatal Levéltára) való elhelyezéséről, a dossziétömeg rendszerezéséről, és az előbbi intézmény segítségét igénybe véve, későbbi „életre keltéséről”. A mű – ilyen értelemben – „elsősorban dokumentumközlés” – fogalmaz a könyv előszavában Varga E. Árpád, az irathagyaték szerkesztője, és hozzáteszi, hogy mint ilyent „a maga korában elhelyezve illő szemlélni és megítélni is” (Nyárády [2003]).

Még az irathagyaték történeténél maradva, érdemes megjegyezni, hogy első alkalommal Kápolnai Iván tett említést róla 1996-ban, a Nyárády R. Károly második, Magyarországon nyomtatásban megjelenő munkájához írt előszavában. Itt rövid tájékoztatót is nyújt az „Erdély népesedéstörténete” címet viselő sok száz oldalra rugó munká”-ról (Nyárády [1996]). Később, Varga E. Árpád is megemlíti az 1998-ban megjelent tanulmánykötetnek bevezetőjében: „Csak kevesen tudják, hogy az *Erdély népesedéstörténete* már ’foglalt’ fogalom. A szakmai körökben méltán nagyra becsült Erdély-kutató, a ma kilencvenes éveiben járó Nyárády R. Károly másfél-két évtizede egy nagyszabású, ám egészében soha meg nem jelent, hányattatásai során szétszóródott és csupán töredékeiben fennmaradt kéziratok művet alkotott ezzel a címmel. Ennek az atlantiszi sorsra jutott rendkívüli műnek a nyilvánosságra került részletei termékenyítő hatású igazodási pontot jelentettek ismerői számára, többek között e sorok írójának is” (Varga E. [1998]).

A kötet ismertetése nem nélkülözhet néhány alapvetően fontos megjegyzést azokról a körülményekről, amelyek között Nyárády R. Károly dolgozott. Mindenekelőtt fontos kijelenteni, hogy olyan időszakban foglalkozott nemzetiségi statisztikával, amikor ennek nem volt semmiféle szakmai közege.

Amint a kötet előszavában Varga E. Árpád írja, Nyárády R. Károly „...intézményi háttér és támogatás nélkül, sőt, esetenként kifejezett hatósági zaklatásnak kitéve dolgozott”. Az akkori hivatalos statisztika elzárkózott a nemzetiségi kérdés felvetésétől is, ami részben magyarázat lehet arra, hogy miért maradt munkásságának jelentős része kéziratban. Olyan „gyöngyszem” is, mint az 1977-es romániai népszámlálást kiértékelő tanulmánya, „...a maga idején csupán nem hivatalos csatornákon juthatott el a szakmai közönséghez” és Magyarországon csak 1996-ban vált hozzáférhetővé nyomtatásban (Nyárády [1996]). Munkásságának magyarországi elismerésére elsőként a történettudomány részéről érkezett visszajelzés a nyolcvanas években. Ekkor kapcsolódhatott be az *Erdély története* harmadik kötetének munkálataiba. Köpeczi Béla, a kötet főszerkesztője, Nyárády R. Károly megjegyzéseit, elkészített statisztikai tábláit figyelembe vette és beépítette az 1986-ban megjelenő kötetbe (Köpeczi [1986]).

Fontos hangsúlyozni azokat a kutatói körülményeket is, amelyek között az *Erdély népesedéstörténetét* megalapozó számításokat elvégezte, hiszen olyan – ma már nélkülözhetetlennek tekintett – technikai eszközök nem álltak rendelkezésére, mint a számológép, a fénymásoló vagy a számítógép. Elkészített táblázatai, több mint kétezer tételt kitevő bibliográfiai cédulái tanúskodnak munkabírájáról és alapos gondossággal elvégzett számításairól. Érdemes tehát munkásságát a két világháború közötti hazai nemzetiségstatisztika legjobb hagyományainak átörökléseként értékelni.

Az irathagyaték „életre keltése” – véleményünk szerint – meglehetősen jól sikerült, hiszen igényes és jól szerkesztett kiadványról van szó. A szerkesztő figyelt arra, hogy a könyv elején megfelelő értékelésekkel, tanácsokkal, a mű használatához szükséges információkkal lássa el az olvasót.

A könyvet Miskolczi Ambrus *Nyárády R. Károly öröksége* című, rövid historiográfiai értékelése vezeti be. Ezt követi Kápolnai Iván *Néhány szó Nyárády R. Károly életéről és munkásságáról* című írása, amelyben röviden ismerteti a szerzővel kapcsolatos legfontosabb életrajzi, és szakmai szempontból is fontos adatokat. Az Előszóban pedig Varga E. Árpád nyújt részletes áttekintést az irathagyaték rendezéséről, a kötet szerkesztéséről, felépítéséről, kritikai szempontokkal is ellátva az olvasót. Ezt követi a kötet tartalma, a három nagyobb szerkezeti egységre tagolódó irathagyaték, a tanulmányokkal és statisztikai táblákkal (ez utóbbiak száma csaknem százra tehető). Némi bizonytalanságot okoz, hogy a törzsanyag, az *Erdély népesedéstörténete* befejezetlen, és időben többször újrakezdett munka, amely több változatot tartalmaz. A kötet első része, az ún. „ösváltozat”, amelyet egy későbbi – Varga E. Árpád szerint a tulajdonképpeni „Erdély népesedéstörténete” – változat fennmaradt szövegei követnek, és ezeket egészítik ki a számukat tekintve mintegy félszázra tehető táblázatok. A kötet második része a szerzőnek az 1977-es romániai népszámlálásról írt tanulmányait tartalmazza. Ezek között található a fentebb már említett példaértékű elemzés, amely az életmű legkiforrottabb része és egyben a szerző munkásságának egyfajta összegzése is. Az életmű-kötet harmadik részébe azok az Észrevételek kerültek, amelyeket a szerző a háromkötetes *Erdély történetében* található, „Kitekintés: Erdély útja 1918 után” című, Köpeczi Béla által írt tanulmányhoz fűzött (Köpeczi [1986] 3. köt.).

Az elkészült tanulmányok csupán töredékei annak a táblázatos anyagnak, amit a szerző összeállított. Az előzetes tartalomjegyzékek és a táblázatos anyag is arról tanúskodnak, hogy Nyárády R. Károly célja egy átfogó népesedéstörténeti munka megírása volt. A kiválasztott térbeli keret az általa „jelenkori Erdélynek” nevezett terület, amely alatt az első világháború után Romániához csatolt egykori magyarországi területeket értette. A fogalom bevezetésének gyakorlati szerepe volt, hiszen Nyárády R. Károly mindvégig megkülönbözteti az általa „történeti Erdélynek” nevezett területtől. Kérdésfeltevése – nagyon leegyszerűsítve – arra irányult, hogy „...mikor telepedtek meg, erősödtek, vagy gyengültek azok a népcsoportok, amelyek pontos számerejét – az egész területre kiterjedően – első ízben az 1880. évi anyanyelvi statisztika mérte fel” (Nyárády [2003]). Ennek érdekében fordult a hivatalos magyar és román statisztikai szervek által kiadott, népszámlálási, népmozgalmi adatok feldolgozása felé.

A kötet első nagyobb részében, az *Erdély népessége 1869–1966 (Történeti demográfiai tanulmány)*-ban és az *Erdély népesedéstörténete (Töredékek, szövegvázlatok)*-ban – többek között – a feldolgozás eredményeit, a hivatalos statisztikai szolgálat előtti korszak népösszeírásainak (a prestatistikai korszak alatti történeti demográfiai források, népösszeírások elemzéséről szóló fejezet egy korábban már megjelent tanulmánya: Nyárády [1987]), és az általa vizsgált mintegy száz év (1869–1966) alatt lezajlott magyar és román népszámlálásoknak a kritikai elemzését találjuk. A népszámlálási és népmozgalmi adatok feldolgozása folyamán Nyárády R. Károly figyelme kiterjed a lélekszám, a természetes és tényleges szaporodás, a természetes népmozgalom és a külső és belső vándormozgalom alakulására. A demográfiai jelenségeket kölcsönhatásukban szemléli, és megpróbálja rekonstruálni azokat a társadalmi, gazdasági, kulturális és politikai kontextusokat is, amelyekben azok lezajlottak. Ezért foglalkozik többek között a városok fejlődésével, a városi és falusi népességgel, az

urbanizáció kérdéskörével, a lakosság nemzetiségi (anyanyelvi) és vallási megoszlásával. Rendkívül tanulságos a Városi és falusi népesség, urbanizáció című fejezet, amelyben – többek között *Henri H. Stahl* munkáit is felhasználva – mutat rá a romániai szocialista urbanizáció és az erőltetett ütemű iparosításban jelentkező ellentmondásokra, felhívja a figyelmet a folyamatban az urbanitás alapvető elveinek figyelmen kívül hagyására, és ezek társadalmi, demográfiai, etnodemográfiai következményeire.

Habár szöveges formái nem készültek el, az előzetes tartalomjegyzékekből és az összeállított táblázatokból tudjuk, hogy figyelme kiterjedt a foglalkozási és műveltségi viszonyokra, az olvasni és írni tudás mértékére (ezekkel kapcsolatos megállapításai, táblázatai beépültek az 1986-ban megjelent Erdély története harmadik kötetébe), a világháború és az uralomváltás hatásának vizsgálatára.

Szemléletmódja ma is sok szempontból időszerű. Csak példaként említjük, hogy az egyik lényeges kérdés, amellyel kapcsolódási pontot találunk a Nyárády R. Károly által elvégzett munkához, és ami ma a társadalomtörténészek érdeklődésének a homlokterében áll, arra vonatkozik, hogy milyen társadalomtörténeti folyamatokat eredményeztek a modern országhatár-változások (*Millenium...* [2000]). Nyárády hosszas és gondos adatgyűjtést végzett annak érdekében, hogy feltárjon társadalomtörténeti folyamatokat. Véleményünk szerint, a román „nemzetépítés” (a román állam „nemzetiesítése”) folyamatának egyik leglényegesebb aspektusát, mai divatos szóhasználattal a „belső gyarmatosítás”-t ragadta meg (e fogalomról lásd *Iordachi, C.* [2000]), amikor kellő részletességgel feltárta azokat a román állam által irányított migrációs mozgásokat, amelyek az erdélyi – korábban nagyjából magyar többségű – városok etnikai arculatának megváltozásához vezettek. Az 1977-es romániai népszámlálásról írott tanulmányaiban, amellyel, hogy kritikai értelmezését adta a népszámlálásnak és rámutatott a korabeli román statisztika manipulatív, hamisításoktól sem mentes jellegére, az addig még nem hasznosított, születési hely szerinti adatok statisztikai feldolgozásával rávilágított azokra a migrációs folyamatokra, amelyeknek célja a nemzeti homogenizáció megteremtése volt. Számításai szerint, a második világháború vége és 1977 között mintegy félmillió regáti származású román vándorolt Erdélybe, ami jelentős mértékben átformálta a terület etnodemográfiai erőviszonyait. Figyelme kiterjedt a második világháborút követő kényszerjellegű népáramlások, erőszakos áttelepítések, deportálások, népiptások kérdéseire is. A kötet többek között tartalmaz egy Köpeczi Béla számára készült jelentést is, amelyben Nyárády kísérletet tett az 1944. évben deportált észak-erdélyi zsidóság számának megállapítására. Erről lásd: „Mennyire becsülhető az észak-erdélyi zsidóság 1944. évi deportálásával kapcsolatosan szenvedett vesztesége? Köpeczi Béla részére készült jelentés”. (Nyárády [2003] 599–601. old.).

A kötet legértékesebb része az a táblázatos anyag, amely az *Erdély népessége 1869–1966 között* című tanulmány fejezeteinek háttéranyagául kellett volna szolgálnia. Szám szerint 51 elkészült tábláról van szó, amelyek mai országhatár szerinti beosztásban – figyelemmel követve a közigazgatási egységek változását is – tartalmazzák a vizsgált időszak Nyárády R. Károly által feldolgozott népmozgalmi és népszámlálási adatait. A táblák törvényhatóságok, megyék szerinti bontásban tartalmazzák a falusi, városi és az összes népességre (falusi és városi együtt) vonatkozó népmozgalmi adatsorokat, a természetes népmozgalom 1901 és 1910 közötti alakulását anyanyelvi és felekezeti bontásban, a különböző vallásfelekezetek anyanyelvi megoszlását a mai Erdély területére két időpontban – 1880-ban és 1910-ben – is átszámító törvényhatóságokénti adatsorokat. Külön csoportot képeznek a városokat egyenként részletező kimutatások, amelyek a lélekszámuk, nemzetiségi és vallásfelekezeti szerkezetük népszámlálásonkénti alakulását, népességük természetes és tényleges szaporodását, népességük foglalkozási csoportok szerinti részletezését tartalmazzák. Nyárády R. Károly az 1899 és 1915 közötti időszakról kivándorlási statisztikát is készített, amelyet az új határ által érintett törvényhatóságokban ugyancsak a mai országterületre átszámolva adott meg. Rendkívül fontos a *Népmozgalom 1911–1920* című 51. tábla, amelyben a szerző megkísérli sorra venni törvényhatóságokénti részletezéssel a népességszám alakulásában az első világháborús évtized során közrejátszott valamennyi tényezőt. Ez utóbbi táblázat akár egy önálló tanulmány megírásának is az alapja lehetne.

Úgy gondoljuk, hogy ezek a táblák további feldolgozások és elemzések alapjául kell szolgálnanak, egy-egy kisebb, jól meghatározott témakör keretén belül. A felekezeti szempont figyelembe vétele, jól körülhatárolt földrajzi térség népességének átfogó vizsgálata, az etnikai folyamatok, a demográfiai jelenségek, a kisebbségi közösségek társadalomszerkezetében, demográfiai struktúrájában bekövetkező változások elmélyültebb vizsgálata lennének – véleményünk szerint – azok az irányvonalak, amelyek mentén hasznosítani lehetne a Nyárády R. Károly által elvégzett alapkutatást.

Ma is kérdéses, hogy alapkutatások, elvégzett munkák hiányában miként közelíthető meg Erdély vagy a Kárpát-medence népesedéstörténete. Ez talán még hangsúlyosabb volt a hetvenes–nyolcvanas években, hiszen a Nyárády R. Károly munkásságát vizsgálva azt is látnunk kell, hogy milyen kevés

befejezett statisztikai elemzésre támaszkodhatott. (A népesedéstörténeti kutatások terén levő hiátusra nemrég egy kerekasztal-beszélgetés keretében is felhívták a figyelmet: *Kerekasztal-beszélgetés...* [2003] 126. old.) Nem elhanyagolandó kérdés ugyanakkor az sem, hogy miként tudunk túljutni a statisztikai leírásokon és eredményeinket hogyan tudjuk különböző értelmezési keretekben ellenőrizni.

Összegzőként, azt mondhatjuk, hogy Nyárády R. Károly lerakott bizonyos alapot, amely – a kötet szerkesztőinek köszönhetően – most már szélesebb olvasóközönség és a témában dolgozó szakemberek számára is hozzáférhetővé vált. Ugyanakkor a kötet felhívta a figyelmet arra is, hogy a szakemberek elgondolkodjanak a Nyárády R. Károly által felvetett kérdésekről, és az egyre tekintélyesebbé váló adatbázisok hasznosíthatóságáról (lásd Varga E. [1998]–[2002]).

Végül idézzük Varga E. Árpád, a kötethez írt előszavának záró gondolatait: „[Nyárády R. Károly] Életműve a magyar – és egyúttal az erdélyi – demográfiai irodalom el nem évülő teljesítménye. Vonatkozik ez elsősorban Erdély paradox módon kevésbé feldolgozott XX. századi népesedéstörténetére, melynek tanulmányozásához Nyárády R. Károly kötete nem csupán az érdeklődőnek nyújt – néhány túlhaladott részletével együtt is – hézagpótló bevezetőt, de a kutató számára is nélkülözhetetlen útmutató, különös tekintettel táblás feldolgozásaira. S ne feledjük: a kérdés elmélyült tanulmányozója emellett számos fontos – mindmáig hasznosíthatatlan – adalékot talál a szerzőnek a Központi Statisztikai Hivatal Levéltárában elhelyezett forrásfeltáró munkaanyagaiban” (Nyárády [2003] 32. old.).

Irodalom

- IORDACHI, C. [2000]: „A románok Kaliforniája”: a román határ kiterjesztése Észak-Dobruzsában 1878–1913”. *Replika*. 41–42. sz. 239–261. old.
- Kerekasztal-beszélgetés a népesedési helyzetről [2003]. *Századvég*. 3. sz.
- KÖPECZI B. (szerk.) [1986]: *Erdély története*. 1–3. köt. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Millenium és társadalomtörténet. Benda Gyula társadalomtörténesszel beszélget Kovács Éva és Melegh Attila [2000]. *Regio*. 2. sz. 35–54. old.
- NYÁRÁDY R. K. [1987]: Erdély népességének etnikai és vallási tagolódása a magyar államalapítástól a dualizmus koráig. In: *Központi Statisztikai Hivatal Népeségtudományi Kutató Intézetének Történeti Demográfiai Füzetek* 3. Budapest. 1. sz. 7–55. old.; a tanulmány kis módosításokkal ismét megjelent: *Erdélyi Múzeum*. 1997. 1–2. sz. 1–39. old.
- NYÁRÁDY R. K. [1996]: Az 1977. évi romániai népszámlálás eredményeinek kiértékelése, különös tekintettel a nemzetiségi és anyanyelvi viszonyokra. In: *Erdély etnikai arculatának változása. Nyárády R. Károly és Varga E. Árpád elemzései az 1977. évi romániai népszámlálásról. Kápolnai Iván előszavával*. Teleki László Alapítvány Közép-Európa Intézet Budapest. 15–70. old.
- NYÁRÁDY R. K. [2003]: *Erdély népesedéstörténete*. Központi Statisztikai Hivatal Levéltára. Budapest.
- SZARKA L. [2001]: A kisebbségi magyar közösségek fejlődési feltételei Trianon után. In Faragó Tamás – Őri Péter (szerk.): *Történeti Demográfiai Évkönyv 2001*. Központi Statisztikai Hivatal Népeségtudományi Kutatóintézet. Budapest. 343–349. old.
- VARGA E. Á. [1998]: *Fejezetek a jelenkori Erdély népesedéstörténetéből. Tanulmányok*. Püski. Budapest.
- VARGA E. Á. (szerk.) [1998]–[2002]: *Erdély etnikai és felekezeti statisztikája I–VI*. Teleki László Alapítvány. Pro-Print Könyvkiadó. Csíkszereda. Budapest.